

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ ІННОВАЦІЯМИ В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Розглянуто сутність людського капіталу та чинники його розвитку і використання. Обґрунтовано потребу трансформації визначальних чинників впливу за допомогою соціальних інновацій. Розкрито сутність соціальних інновацій, необхідність управління соціальними інноваціями. Розроблено схему управління соціальними інноваціями.

Рассмотрены сущность человеческого капитала и факторы его развития и использования. Обоснована необходимость трансформации определяющих факторов влияния с помощью социальных инноваций. Раскрыта сущность социальных инноваций, необходимость управления социальными инновациями. Разработана схема управления социальными инновациями.

The essence of human capital and factors of its development and use have been considered. Necessity of the transformation of determinative factors through social innovations has been proved. The essence of social innovations, the need of social innovations management have been revealed. The scheme of the social innovations management has been developed.

Ключові слова. Людський капітал, розвиток та використання, чинники впливу, соціальні інновації, управління соціальними інноваціями, стратегія розвитку.

Ключевые слова. Человеческий капитал, развитие и использование, факторы влияния, социальные инновации, управление социальными инновациями, стратегия развития.

Key words. Human capital, development and use, factors of influence, social innovation, social innovations management, development strategy.

Вступ. Досвід розвинених країн засвідчує, що в умовах інформаційного суспільства та розвинутих технологій вирішальним чинником економічних зрушень вважається людський капітал. Його нарощування та якісний розвиток забезпечується соціальними інноваціями — новітніми змінами у формуванні людського капіталу, забезпеченні зайнятості населення, створенні стимулюючого простору для реалізації творчих потенцій.

За умов економічної та політичної нестабільності в Україні розвиток і використання людського капіталу набуває негативних рис і суперечностей, що погіршує його продуктивні якості. Українське суспільство нині перебуває на етапі очікування кардинальних змін у різних сферах життєдіяльності людини та її розвитку, однак вибір, розробка та впровадження соціальних інновацій гальмується нестачею досвіду, наукової інформації про сутність таких інновацій і механізми управління ними в умовах обмежених ресурсів і кризового стану економіки.

Ідеї і положення теорії людського капіталу (ЛК), розробленої Г. Беккером і Т. Шульцем ще у 60-х роках ХХ ст., в Україні набули визнання та поширення переважно на початку ХХІ століття завдяки плідним науковим пошукам і публікаціям О. Грішнєвої, В. Антонюк, Л. Михайлової, Л. Семів та ін. Комплексні дослідження людського капіталу у тісному зв'язку із проблемами соціального розвитку, соціальних інновацій здійснюють Е. Лібанова, А. Колот, О. Новікова, Л. Лісогор, У. Садова та ін. Водночас, у вітчизняній літературі все ще відчувається нестача системних наукових підходів до вивчення ролі соціальних

інновацій у формуванні ЛК та управління такими інноваціями. Задля збереження, ефективного використання та розвитку ЛК в Україні вкрай важливо поглибити дослідження в цьому напрямі, з'ясовуючи, зокрема, якими саме мають бути соціальні інновації, які з них потребують упровадження у першу чергу, як забезпечити позитивні наслідки бажаних змін (інновацій) у суспільстві, яким має бути управління соціальними інноваціями, щоб уникнути соціального вибуху, погіршення якості і втрат ЛК.

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні сутності соціальних інновацій, їх ролі у розвитку та використанні людського капіталу, розробці наукових підходів щодо управління соціальними інноваціями.

Результати дослідження. Розвиваючи наукову думку О. Грішної, В. Антонюк та інших авторів [3, с. 280; 10, с. 31], розуміємо людський капітал країни як сукупність продуктивних здібностей зайнятого в економіці населення, розвиток і реалізація яких у трудовій діяльності забезпечує отримання доходу, сприяє піднесенню конкурентоспроможності країни, а на цій основі — досягненню цілей якісного людського розвитку. Результати теоретичного аналізу показують, що ЛК не тільки відіграє вирішальну роль в економіці, а й складає вагомий, постійно зростаючий частку національного багатства розвинених країн, що рухаються до інформаційного суспільства (на кінець ХХ ст. — 78 %) [10, с. 6]. Пошук дієвих чинників і засобів впливу на ЛК для його ефективного розвитку та використання стає важливим стратегічним завданням для кожної країни.

Людський капітал розвивається та використовується в сучасній економіці під впливом багатьох чинників. Серед таких чинників пропонуємо за змістом виокремлювати вплив географічних, природно-ресурсних, кліматичних, демографічних, політичних, соціальних, економічних, конкурентних, науково-технологічних, організаційно-технічних, історично-культурних, ментальних, ціннісно-психологічних, релігійних чинників. Крім того, керуючись класифікацією, запропонованою О. Грішної, доцільно також виокремлювати чинники: за фазами відтворення (чинники формування і чинники використання ЛК); за характером впливу (інтенсивні, що збільшують ЛК шляхом мобілізації внутрішніх резервів соціальної системи, тобто якісних параметрів; екстенсивні, що збільшують ЛК за рахунок збільшення кількісних параметрів); за рівнем впливу (макро-, мезо-, мікроекономічні й особистісні); за результатами впливу (позитивні, негативні) [3, с. 56].

Додамо до цієї класифікації виокремлення дії чинників на глобальному рівні (мегарівні), а також класифікаційні ознаки «за тривалістю впливу» (постійної дії, короткотривалої дії, довготривалої дії; вплив, віддалений у часі), «за напрямком впливу» (чинники одновекторної та різновекторної дії; опосередкованого (непрямого) та прямого впливу), «за кінцевим ефектом впливу», за сприянням якісному розвитку ЛК (чинники прогресивної дії, чинники стагнації у розвитку, чинники деструктивного впливу). З урахуванням розмаїття чинників і характеру їх дії стає зрозумілим, що пошук засобів впливу на ЛК є надзвичайно складним завданням, оскільки потребує керування змін у дії тих чи тих чинників впливу. До такого висновку підводить схема класифікації чинників впливу на формування, використання, розвиток людського капіталу, що пропонується на рис. 1.

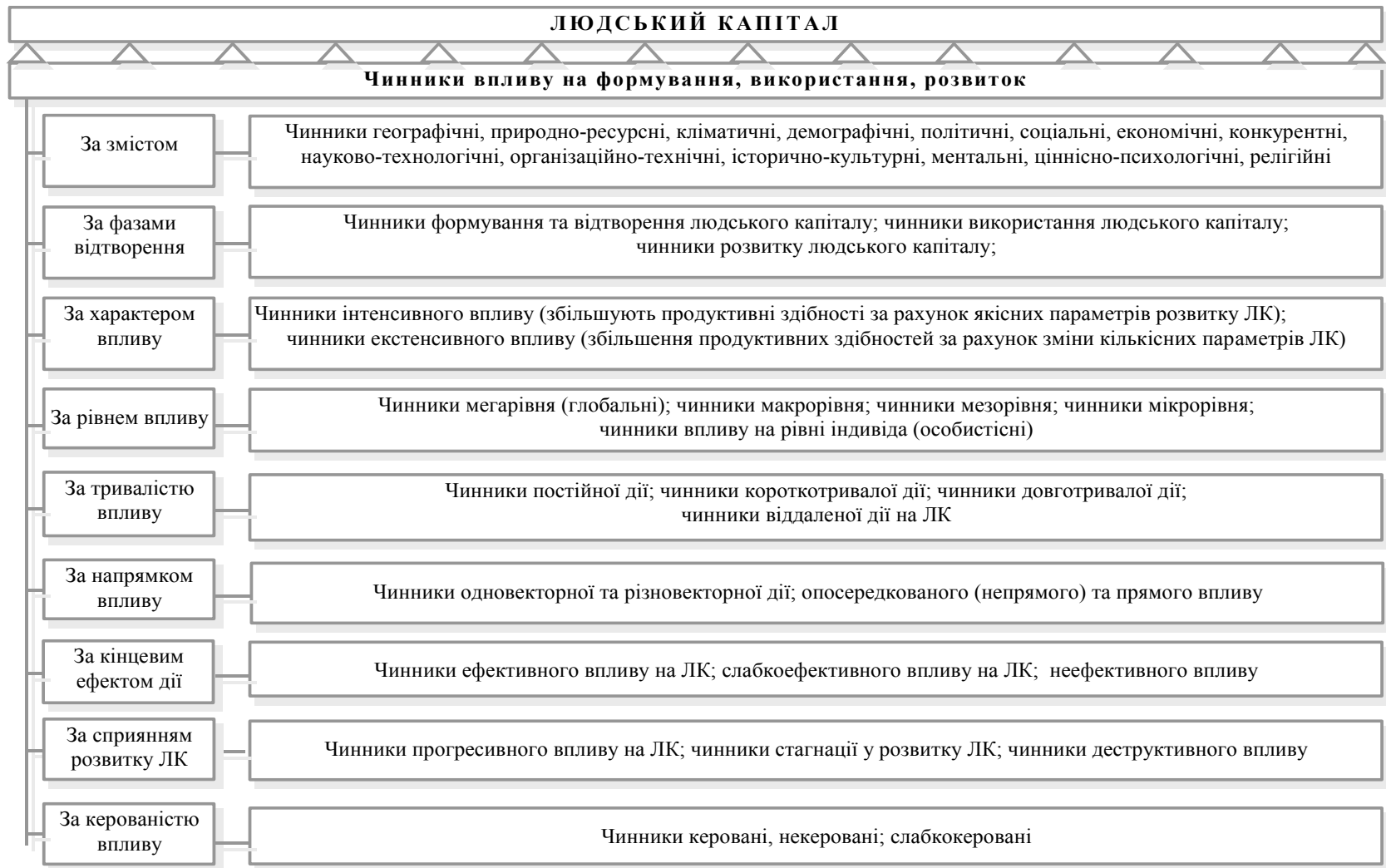

Рис. 1. Класифікація чинників впливу на формування, використання, розвиток людського капіталу*

*Схему розроблено автором на основі розвитку наукових підходів О. Грішної [3, с. 56].

Обираючи сукупність тих чи тих дієвих чинників впливу, свідомо змінюючи та оновлюючи їх у певному напрямі, можливо досягати корегування розвитку людського капіталу на всіх його етапах і регулювати ефективність використання продуктивних здібностей ЛК в інтересах національної економіки та суспільства. Про доцільність такого підходу говорить сучасний зарубіжний досвід, який переконливо ілюструє підвищення якості ЛК у розвинених країнах саме на основі залучення різноманітних соціальних інновацій [11]. Іншими словами, володіння достовірною інформацією про впливовіші чинники та залучення науково обґрунтованих нововведень (соціальних інновацій) для їх керованої трансформації дозволяє передбачити можливість досягнення бажаних змін у формуванні, використанні та розвитку ЛК.

Зауважимо, що стосовно поняття «інновація» у літературі існують різноманітні та суперечливі погляди. І це не дивно, бо, як зауважив відомий американський футуролог Е. Тоффлер, «серед проблем, з якими стикається бізнес, немає важливішої і складнішої, ніж проблема нововведень» [9]. А для соціальних систем, як справедливо підкреслює В. Колосов, нововведення (інновації) стають «однією із основних форм їхнього розвитку» [1].

Незважаючи на сприйняття інновацій як явища, приманного всім етапам розвитку людини, на сьогодні світова економічна література все ще не дає однозначної відповіді, що саме вважати інноваціями. Супроводжуючи життя та діяльність людини, інновації як явище пройшли низку «тлумачних» інтерпретацій, визріли з розуміння їх як «процесу виникнення та поширення змін у результаті науково-технічного розвитку» до «цілеспрямованого потоку соціальних змін, що охоплює зміни соціокультурні, організаційні, економічні, техніко-технологічні» [8, с. 8].

Передбачаючи стрімкий розвиток соціальних інновацій, Е. Тоффлер у книзі «Шок майбутнього» попереджає: «На нас от-от спрямується потік новачків. З університетів та дослідницьких центрів — на заводи та офіси, з ринку і з масових засобів інформації — на наші соціальні відносини... Новачки глибоко проникнуть у наше приватне життя і створять небувалу напругу...» [9, с. 262]. Продовжуючи думку, дослідник зауважує: «Якби на свободу вирвалася тільки технологія, наша проблема була б достатньо серйозною. Проте жахливо те, що багато інших соціальних процесів також починають виходити з-під контролю, чинячи опір нашим величезним зусиллям керувати ними», постає задача небувалої складності — навчитися управляти соціальними змінами [9, с. 486]. Зазначене слугує аргументованою підставою зосередити окрему увагу на сутності соціальних інновацій та можливостях управління ними.

Аналіз джерел виявляє широкий спектр думок. Так, за соціологічною енциклопедією, соціальна інновація може визначатися і як процес, і як результат впровадження нововведень: «...Це є: 1) процес перетворення нововведень на соціокультурні норми та зразки, що забезпечує їх інституційне оформлення і закріплення у сфері духовної та матеріальної культури суспільства; 2) результат творчої діяльності, що набув широкого застосування і став основою для значущих соціальних інновацій» [7, с. 456].

Процесного підходу дотримується О. Сандига, який до соціальних інновацій відносить соціокультурний процес, що сприяє закономірній різномасштабній трансформації соціуму [6, с. 43—54]. Близькою є позиція М. Ричева, під цим терміном він розуміє явища у соціальній сфері суспільства, яких не було на попередній стадії його розвитку, які виникли природнім шляхом або введені за ініціативи суб'єктів господарювання [5, с. 85—94].

Інше бачення спостерігаємо у працях В. Антонюк, О. Новікової, О. Водоводової, які пропонують визначати сутність соціальних інновацій через призму досягнення соціально значимого результату: соціальні інновації, на їх думку, являють собою «цілеспрямовані зміни, засновані на нововведеннях щодо умов, змісту, взаємодії людей задля задоволення соціальної потреби досягненням соціально значимого результату в матеріальній або духовній сфері, здійснених на користь індивіда, групи, колективу, спільноти, населення» [8, с. 19]. У межах цього підходу міркує О.Є. Кучко, проте до соціальних інновацій вона відносить лише новачки, що стосуються покращення умов праці та відпочинку працівників [4, с. 27—33]. Деяко звужено розуміє соціальні інновації Дж. Мулган, який відносить до них інноваційні види діяльності та послуги, що мотивуються цілями задоволення соціальних потреб і розповсюджуються переважно через організації, цілі яких є соціальними [11].

Узагальнюючи та розвиваючи наукову думку, пропонуємо під терміном «соціальні інновації» розуміти комплекс ініціатив, нововведень, нових послуг, корисних змін, які упроваджуються державою, соціальними партнерами, колективами, окремими суб'єктами господарювання в різних сферах формування, використання й розвитку людського капіталу в інтересах підвищення його якості, підтримки конкурентних переваг працівників на внутрішньому і зовнішньому ринках праці. Таке тлумачення відображає дуальний підхід до

розуміння соціальних інновацій, а саме, одночасного сприйняття їх як багаторівневого процесу і як результату різноманітних керованих соціальних змін, що збагачують продуктивні здібності ЛК.

Виходячи з такого підходу, метою соціальних інновацій вважаємо якісний розвиток ЛК і його ефективне використання в економіці на основі створення кращих умов для задоволення актуальних соціальних потреб, розширення трудових можливостей людини на ринку праці, всебічного розвитку її здібностей, самореалізації, соціальної захищеності у сфері праці.

Соціальні інновації мають стати важливим інструментом підвищення якості людського капіталу населення України, дієвим засобом поліпшення умов його використання та розвитку. Однак для цього важливо навчитися управляти такими інноваціями.

З нашої точки зору, управління соціальними інноваціями можна тлумачити як процес керованих інноваційних змін у дії визначальних чинників впливу на формування, використання та розвиток людського капіталу. Вважаємо, що цей процес має ґрунтуватися на системній, багаторівневій оцінці ролі зазначених чинників, визначенні адекватних і корисних інноваційних змін, що мають підпорядковуватися обраній стратегії використання та розвитку людського капіталу. Наш загальний підхід до управління соціальними інноваціями відображає схема на рис. 2.

Рис. 2. Соціальні інновації як об'єкт управління в контексті реалізації стратегії використання та розвитку людського капіталу*

* Схему запропоновано автором

З огляду на схему (рис. 2) управління соціальними інноваціями має передбачати такі етапи: — всебічну оцінку стану ЛК, сучасних тенденцій його використання та розвитку, визначальних чинників впливу;

— розробку на основі здійсненої оцінки стратегії використання та розвитку ЛК зі створенням належного нормативно-правового, соціально-економічного, організаційно-економічного, фінансового, інформаційного забезпечення умов її реалізації;

— здійснення діагностики першочергових потреб у соціальних інноваціях в залежності від визначених пріоритетів у різних напрямках (сферах) використання та розвитку ЛК (в освіті, культурі, зайнятості, охороні здоров'я);

— проведення соціальної експертизи доцільності впровадження таких інновацій, що слугуватиме підґрунтям розробки і подальшого впровадження програм соціальних інновацій та залучення необхідних інвестицій;

— здійснення постійного моніторингу за позитивними і негативними наслідками соціальних інновацій для своєчасного корегування програм соціальних інновацій.

Реалізація такого підходу до управління інноваціями в контексті реалізації стратегії використання та розвитку людського капіталу має бути орієнтована на досягнення прогресивних змін у якості людського капіталу, поліпшення умов його розвитку та використання.

Отже, роль соціальних інновацій у системі ефективного використання та розвитку ЛК бачимо в такому:

по-перше, вони впроваджуються у різних сферах життєдіяльності людини з метою збереження людського капіталу, розширення можливостей його розвитку та забезпечення ефективного використання;

по-друге, кардинально впливають на морально-ціннісні пріоритети, спосіб життя, ставлення до власного здоров'я, вибір соціально відповідальної трудової поведінки;

по-третє, орієнтовані на досягнення соціального та економічного ефекту через забезпечення зростання добробуту громадян шляхом продуктивного використання ними власних здібностей, знань і навичок у праці, постійного освітньо-професійного розвитку.

Для окремої людини соціальна інновація може виявлятися, наприклад, через покращення умов праці, стимулювання індивідуальної трудової та інноваційної активності, інтелектуалізацію робочого місця, змісту трудової діяльності, що веде до зміни способу мислення, можливостей задоволення нагальних потреб, розвитку певних здібностей, формування певних рис характеру, ціннісних орієнтирів, дотримання певних моральних норм поведінки. Для окремої групи (колективу) людей соціальна інновація проявляє себе зміною форми та способу взаємодії, комунікацій, організації життєдіяльності, управління працею тощо. Для населення та створюваних ним можливих угруповань соціальна інновація проявляє себе зміною відносин власності, способу виробництва, сфери життєдіяльності, інфраструктури, інформатизації, культури суспільної поведінки, доступу до якісної освіти, якісних медичних і соціальних послуг тощо. Усе це врешті-решт впливає на задоволення пріоритетних соціальних потреб.

Особливої уваги потребують соціальні інновації, що стосуються розвитку інтелектуальної складової ЛК, творчих здібностей. Безумовно, це важливо на різних етапах формування, використання та розвитку ЛК, при цьому має бути своя специфіка таких інновацій, орієнтована на керований розвиток людини, що передбачає існування або можливу появу певних протиріч. Наприклад, пріоритети активізації інноваційної діяльності на підприємствах потребують адресності соціальних інновацій, виходячи з необхідності підтримки певних авторів ідей, нових розробок, винаходів. У цьому контексті О. Амоша, В. Антонюк, А. Землянкін справедливо вказують на потребу подолання низки протиріч [2, с. 24]. Йдеться про таке:

— протиріччя, притаманні природі інтелектуальної діяльності, зумовлені суто психологічними чинниками, тобто тими, що носять суб'єктивний характер: піднесення (захоплення новим); побоювання нового;

— протиріччя на межі зіткнення внутрішнього (особистісного) та зовнішнього (соціального): самогальмування; заздрість;

— протиріччя, зумовлені станом розвитку соціально-трудова відносин та існуючим ставленням до розробників нового (справедливість оцінки праці, оплати праці, соціальна захищеність, визнання таланту, винахідництва).

В інтересах збагачення ЛК саме розвитком творчих здібностей управління соціальними інноваціями має вирішувати існуючі протиріччя у взаємодії внутрішніх прагнень людини і зовнішніх впливів, адже ідеї, з яких народжується новація, на ранніх етапах існування, як правило, слабо визначені, незрозумілі, не відпрацьовані минулою практикою, а їх автори часто позбавлені ресурсів для перевірки і розвитку нових ідей. Окреслене зумовлює розриви інноваційного ланцюга на виробництві, згортання інноваційної активності персоналу підприємств, провокує неформальний характер інноваційної діяльності, недовикористання творчих потенцій людей.

Висновки. На тлі економічних і соціально-політичних криз, з якими зіткнулася країна на етапі ринкових трансформацій, стає очевидною необхідність керованої трансформації чинників, що впливають на розвиток і використання ЛК, за допомогою соціальних інновацій. Соціальними інноваціями називаємо комплекс ініціатив і нововведень, що впроваджуються державою, соціальними партнерами, колективами, окремими суб'єктами господарювання у соціально-трудова відносини заради підвищення якості ЛК і його ефективного використання. Головним призначенням соціальних інновацій має бути збереження та якісний розвиток ЛК через задоволення актуальних соціальних потреб, що сприятиме збагаченню матеріальних і духовних цінностей суспільства, досягненню соціального та економічного ефекту від використання продуктивних здібностей людей в економіці. На сучасному етапі розвитку українського суспільства об'єктивно необхідним стає забезпечення науково обґрунтованого управління соціальними інноваціями, що має охоплювати: всебічну оцінку стану ЛК і розробку на цій основі стратегії його використання та розвитку, здійснення діагностики першочергових потреб у соціальних інноваціях залежно від визначених стратегічних

пріоритетів, проведення соціальної експертизи доцільності впровадження таких інновацій і здійснення постійного моніторингу за позитивними й негативними наслідками їх впровадження для своєчасного корегування програм соціальних інновацій.

Література

1. *Акимов А.А., Гамидов Г.С., Колосов В.Г.* Системологические основы инноватики.— СПб.: Изд-во «Политехника», 2002. — 596 с.
2. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія [Текст] / О.І. Амоша, В.П. Антонюк, А.І. Землянків та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром.-ті. — Донецьк, 2007. — 2007. — 328 с.
3. *Грیشнова О.А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки: монографія [Текст] / О.А. Грیشнова. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. — 254 с.
4. *Кучко Е.Е.* Социальные инновации: подходы к определению и классификации / Е.Е. Кучко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. — 2011. — № 941. — С. 27—33.
5. *Рычев М.В.* Инновации и инвестиции в процессе становления рыночной экономики в современной России / М.В. Рычев // Вестник СамГУ. — 2007. — №1 (51). — С. 85—94.
6. Сандига О.І. Інновації: соціально-філософський аналіз / О.І. Сандига // Мультиверсум. Філософський альманах. — К.: Центр духовної культури. — 2005. — № 48. — С. 43—54.
7. Социологическая энциклопедия: В 2 т., т. 2. — М.: Мысль, 2003. — 526 с.
8. Соціальні інновації: концептуальні підходи, можливості розвитку та запровадження / В.П. Антонюк, О.Ф. Новікова, О.В. Водоводова та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром.-ті. — Донецьк, 2010. — 102 с.
9. *Тоффлер Э.* Шок будущего: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. — 557 с.
10. *Антонюк В.П.* Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: монографія [Текст] / В.П. Антонюк. — Донецьк: НАН України, Ін-т економіки промисловості, 2007. — 348 с.
11. *Mulgan G.* Social innovation; Wat it is, why it matters and how it can be accelerated / G. Mulgan. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.sbs.ox.ac.uk/centres-/skoll/research/Dokuments/SozialInnovation.pdf>

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014 р.